

Ikke noget at tale om

Sofie Lene Bak: Ikke noget at tale om. Danske jøders krigsoplevelser 1943-1945. 275 s. Illustreret. Dansk Jødisk Museum, København 2010. ISBN: 978-87-91577-03-1, 290 kr.

Der kommer til stadighed en lind strøm af bøger om Anden Verdenskrig og den tyske besættelse af Danmark. Også jødeaktionen og redningen af de danske jøder i oktober 1943 er ofte behandlet. Sofie Lene Bak, der er historiker, ph.d. og projektleder på forsknings- og dokumentationsprojektet om danske jøders krigsoplevelser 1943-1945 på Dansk Jødisk Museum har i bogen *Ikke noget at tale om* redegjort for sin forskning. Denne bog følger sig til rækken af Anden Verdenskrigs-udgivelser. Og dog. Hvor tidligere værker om de danske jøders flugt til Sverige har fokuseret på selve redningsaktionen, tager Bak udgangspunkt i jødernes egne oplevelser og deres situation både før, under og efter oktober 1943. Fremstillingen bygger på en omfattende gennemgang af både dansk og svensk arkivmateriale, også nye kilder, og på både skriftlige og mundtlige vidnesbyrd.

I disse år, hvor samarbejdspolitikken er genstand for kritisk vurdering, er det interessant, at Bak tilskriver netop samarbejdspolitikken, at de danske jøder fik en mere lempelig behandling end jøder i de øvrige tyskbesatte lande. Samarbejdspolitikken sammenbrud betød derfor også, at den tyske rigsbefuldmægtigede Werner von Best nu slog til mod de danske jøder.

Bak gør op med billedet af de danske jøder som handlingslammede ofre. Mange jødiske borgere var yderst aktive og handle-

kraftige, når det drejede sig om at forberede flugten, både økonomisk og praktisk. Men hun fremhæver også, at "når det lykkedes at bringe næsten 8.000 mennesker i sikkerhed i Sverige [...] skyldes det den massive, mangeartede og solidariske hjælp, de forfulgte fik fra deres medborgere." Men hun undlader ikke at nævne de til tider uhyrlige summer, enkelte skippere afkrævede mennesker i nød for overfarten.

Et helt kapitel handler om de såkaldte gemte børn. Det var mindst 133 børn i alderen 2 uger til 17 år, der af forskellige årsager blev efterladt i pleje i Danmark, mens forældrene flygtede til Sverige. Det er forfatterens og Dansk Jødisk Museums fortjente, at den del af historien nu er kommet til vores kendskab – og trods det nøgterne toneleje er beretningerne gribende: Nogle af børnene fik aldrig normale relationer til deres biologiske forældre. De følte sig forladte og knyttede sig tæt til plejeforældrene, som de så siden skulle forlade igen. Eksempelvis kom 3-årige Tove i pleje hos strandfogeden i Gilleleje, da moderen flygtede. Efter krigen boede hun hos sin mor, men længtes efter plejeforældrene. Da hun mistriivedes i skolen, gav moderen op og lod Tove flytte tilbage til plejeforældrene. Som 18-årig valgte Tove selv at blive adopteret af plejeforældrene.

Skildringen af de danske jøders deportation og ophold i koncentrationslejren Theresienstadt følger ikke væsentligt nyt til det allerede kendte. Bogens tyngdepunkt ligger i det indblik, der gives i tilværelsen som flygtning i Sverige. Forfatteren anvender her både personlige vidnesbyrd, officielle indberetnin-

*Anmelderredaktion:
Anders Dalsager
Chris Holmsted Larsen
Svend Rybner
Thomas Wegener Friis*

ger og statistisk materiale. Hvad det sidste angår, kunne man godt have ønsket sig, at alt dette tal-materiale var stillet op i tabel-form, selv om det ville have brudt det smukke layout. Det er svært at holde sammen på de mange tal og fastholde sammen-ligningerne.

Der var fra de svenske myn-digheders side omfattende hjæl-peforanstaltninger og stor imø-dekommenhed over for de dan-ske jøder. Men efter den første lettelse over at være reddet fulgte der frustration og modløshed hos mange flygtninge. De var blevet rykket op med rode, fami-lier var blevet splittet, eller de var stuvet sammen i forlægnin-ger uden meget privatliv. Forstå-eligt, at normerne skred, og at der er eksempler på utroskab og erotiske eskapader på forlægnin-gerne. Forfatteren løfter ikke pegefingern her eller kommer med associationer, men for egen regning kan man ikke lade være at tænke på flygtninge i vore da-ge Danmark.

Hjemkomsten var ikke altid så frydefuld, som billederne af gla-de, hjemvendte flygtninge har givet indtryk af. Glæden over at komme hjem fra eksilet var nat-URLIGVIS stor, men for nogle af de hjemvendte var det en stor sorg og skuffelse at opleve, at danske naboer havde tilegnet sig deres bolig og ejendele. Bogen gør grundigt rede for de mange både økonomiske og sociale hjælpeforanstaltninger, de dan-ske myndigheder satte i værk, så flygtningene kunne vende tilba-ge til den normale hverdag. Men den begåede uret har sat en ridse i den heroiske helteglorie.

For de hjemvendte jøder kom hertil skammen over at være i li-ve – i takt med at oplysningerne om Holocaust i det øvrige Euro-

pa nåede frem. Holdningen hos de danske jøder var kendetegnet af tavshed, både indbyrdes og over for omgivelserne. “Vi over-levede jo” var holdningen, så der var “Ikke noget at tale om”, som også er bogens titel. Men tavshe-den var også et led i bestræbel-serne på at skabe normalitet efter Holocaust. Men som forfatteren selv udtrykker det: “I dag eksis-terer der en udbredt bevidsthed om, at tavshed kan være invali-derende. Som antallet af vidner svinder ind, bliver de, der stadig lever, klar over vigtigheden af at give deres beretning videre til kommende generationer”.

I bogens efterskrift redegør Bjarke Følner, museumsinspek-tør ved Dansk Jødisk Museum, for de mindesmærker, der rejstes i Danmark efter 1945. Bortset fra Theresienstadt-monumentet på Mosaisk Vestre Begravelses-plads omtales faldne danskere på de mindsten og monumenter, der rejstes i de første ca. 25 år, uanset om de var jøder, kommuni-ster eller modstandsfolk i øvrigt, som “danske” og “lands-mænd”. Først senere, muligvis under påvirkning fra USA og Is-rael, omtales danske ofre for Holocaust som “danske jøder”.

Ikke noget at tale om er en grundig og nøgtern bog. Den for-falder ikke til medynk eller for-dømmelse, men lader beretnin-gen tale for sig selv. Og dog er den ikke uden indlevelse. Bogen er i øvrigt rigt og godt illustreret. Men hvorfor får man ikke at vi-de, hvem der har været billedre-daktør? Desuden er stofmæng-den overvældende. Det forekom-mer, som om bogen vil have det hele med, og derfor kan man let miste overblikket. Men det er under alle omstændigheder en bog, man bliver klogere af.

Karin Sandvad

Drømmen om Spartak

Robert Edelman: *Spartak Mos-cow. A History of the People's Team in the Workers' State, Cor-nell University Press, Ithaca, New York 2009, ISBN: 9780801447426, 346 sider, £22.95, Marc Bennetts: Football Dynamo. Modern Russia and The People's Game, London 2008, ISBN: 9780753515716, 292 sider, £8.99, Jim Riordan: Comrade Jim. The Spy Who Played for Spartak, London 2008, ISBN: 9780007251155, 223 sider, £8.99.*

I sommeren 1937 blev en 5 me-ter høj, langskaflet fodbold-støvle trukket hen over Den Rø-de Plads i Moskva. Anledningen var den store parade på Idrættens Dag. På siden af støvlen havde man skrevet "6-2", som var re-sultatet af kampen mellem Spar-tak Moskva og et udvalgt bas-kisk fodboldhold, der var taget til Sovjetunionen for at rejse penge og politisk støtte til kam-pen mod Franco under Den Spanske Borgerkrig. Inde i støv-len befandt sig to NKVD-office-rer, mens Spartak Moskvas fod-boldhold havde taget opstilling oven på. Under et senere forhør blev Spartaks formand, Nikolai Starostin (1902-1996), anklaget for at stå bag en sammensværgelse, hvor spillerne på et givet signal skulle springe ned fra støvlen og trække revolvere, gemt i deres shorts, for at skyde den sovjetiske ledelse, der over-værede paraden fra toppen af Lenin-mausolæet.

Attentatet blev ikke til noget og anklagen blev senere frafal-det, men episoden rummer to elementer, der er af afgørende betydning for at forstå Spartaks rolle som alle tiders mest popu-

lære fodboldklub i Sovjetunionen og Rusland: Kampen mod baskerne blev over radioen transmitteret til hele Sovjetunionen, og det gav Spartak et folkeligt gennembrud som dem, der havde kastet glans over landet ved at besejre et af verdens allerbedste fodboldhold. Desuden nærede anklagen mod Starostin myten om at Spartak udkæmpede en stadig kamp mellem "dem" og "os" – mellem det politiske system og et uafhængigt Spartak.

Følelsen af at kæmpe mod de højere magter blev styrket to år senere, da chefen for det hemmelige politi, Lavrentij Berija, forlangte at den ene semifinalen i den sovjetiske pokalturnering skulle spilles om – vel at mærke efter at Spartak Moskva havde vundet finalen med 3-1 over Stalins fra Leningrad. Georgieren Berija, der selv havde spillet fodbold på højt niveau, mente at hans gamle hold Dynamo Tblisi havde tabt semifinalen mod Spartak på grund af en tvivlsom dommerkendelse. Omkampen blev en bidsk affære, som Spartak vandt for øjnene af 80.000 tilskuere i Moskva. I mange Spartak-tilhængeres selvforståelse stod selve spillets sjæl på spil her – ville fodbold fortsat være en fri kappestrid mellem ligemænd, eller ville systemet vinde?

I Vesten er denne kamp stort set ukendt. Her forbindes sovjetisk fodbold med begreber som "statsamatører", "maskinfodbold" og i bedste fald med 1960'ernes legendariske målmand Lev Jasjin. Tre bøger – Robert Edelmanns forskningsbaserede Spartak Moscow, Marc Bennetts' journalistiske rejsebog *Football Dynamo* og Jim Rior-dans erindringsværk *Comrade*

Jim – fører imidlertid læseren ind bag forhænet, og giver til sammen et spændende og underholdende indblik i sovjetisk og russisk fodbold fra begyndelsen og helt op til vore dage. Med fodbold som vinkel på historiens store linjer får man her nuanceret billedet af en grå østblok og Rusland efter kommunismens fald. Millioner af mennesker levede en mere eller mindre almindelig hverdag i den sovjetiske arbejderstat, hvor fodbold fik betydning både som tidsfordriv med glæder og sorger og for skabelsen af selvforståelse og identitet. Spillet er således med til at give alle disse mennesker farve og ansigt.

Som i resten af verden var fodbolden med sø- og handelsfolk, fabrikanter og embedsmænd kommet til Rusland ad det britiske imperiums handelsveje. De første organiserede kampe blev spillet kort før år 1900. Spillet slog hurtigt rod i de større byer, og vandt frem i takt med at landets infrastruktur blev forbedret og befolkningen voksede. Disse to faktorer var afgørende for, at det blev praktisk muligt for de forskellige hold at rejse rundt for at spille mod hinanden, og at tilpas mange mennesker kunne møde frem for at se dem spille. Udviklingen fortsatte efter revolutionen i 1917 og de følgende års borgerkrig, og mellem 1920 og 1934 blev Moskvas befolkning fordoblet fra 1,7 til 3,4 millioner indbyggere.

Historisk udsvang Spartak Moskva af fodboldklubben MKS (Moskvas Sports Cirkel) fra Krasnaja Presnija i den vestlige del af byen. Anført af de fire Starostin-brødre – Nikolaj, Andrej, Ivan og Dimitri – klarede MKS sig godt i årene under den markedsorienterede NEP-politik

i 1920'erne, og holdet bevægede sig i praksis i retning af professionelle tilstande, hvor spillerne fik stjernestatus og relativt høje lønninger. Med den hårdhændede industrialisering og økonomiske centralisering i begyndelsen af 1930'erne fik store statslige enheder imidlertid større betydning – herunder det landsdækkende Dynamo Sports-Samfund, der var blevet stiftet i 1923 med støtte fra det hemmelige politi og indenrigsministeriet. 10 år senere var Dynamo Moskva den dominerende fodboldklub i byen. Under ledelse af Nikolaj Starostin stiftedes så i 1935 Spartak Sports-Samfund med afdelinger i flere byer landet over. Spartak, som havde navn efter den kendte Spartacus, der anførte en slaveopstand mod romerne i 73 fvt., omfattede mange sportsgrene, men det var fra begyndelsen tydeligt, at det var fodbolden, der skulle trække læsset på grund af de store indtægter man fik fra tilskuerne til holdets kampe. I slutningen af 1920'erne havde Spartak således 50-60.000 tilskuere til nogle hjemmekampe på Dynamo Stadion, som med tiden nåede op på at kunne rumme 90.000 mennesker.

Holdet stod under politisk beskyttelse fra ungdomsforbundet Komsomol og blev støttet økonomisk af Promkooperatsija – en afdeling under handelsministeriet, der bl.a. organiserede tjenere, taxichauffører, frisører og sælgere. Spartak definerede sig fra begyndelsen som outsiders og Dynamos antitese – et modsætningsforhold, der efterhånden gled over i en rivalisering med hærens hold CSKA som følge af de væbnede styrkers øgede indflydelse efter 2. Verdenskrig. Spartak var det folkelige hold i Moskva, og det er næppe en

overdrivelse, at halvdelen af hovedstadens fodboldtilhængere holdt med Spartak, mens den anden halvdel holdt med resten – dvs. klubber som Dynamo, CSKA, jernbanearbejdernes Lokomotiv og bilfabrikkernes hold, Torpedo.

Ifølge mytologien stod Dynamo – og senere CSKA – for en skematisk og disciplineret tilgang til idræt, mens Spartak spillede mere følelsesbetonet. Man hyldede det smukke og improviserede spil, og i holdets storhedstid i 1950'erne gik man over til en sydamerikansk inspireret stil med stor bevægelighed og mange korte afleveringer – et ideal, som har præget klubben helt op i vore dage. Samtidig stod der et drømmende, bohemeagtigt skær om Spartak, fordi flere af klubbens spillere lod sig se i selskab med tidens kendte skuespillere, digtere og jazz-musikere.

Alt dette gøres der fornemt rede for i Robert Edelmanns bog *Spartak Moscow. A History of the People's Team in the Workers' State*, som følger sig smukt ind i rækken af forskningsbaserede værker, der knytter fodbolden til den generelle økonomiske, politiske og kulturelle udvikling verden over. Edelmanns bog, der dækker årene 1900-1991, er således en væsentlig tilføjelse til David Goldblatts banebrydende *The Ball is Round. A Global History of Football* (2006) og Jonathan Wilsons *Behind the Curtain. Travels in Eastern European Football* (2006).

Med udgangspunkt i et omfattende materiale fra de sovjetiske arkiver fortæller Edelman historien om en fodboldklub, som med Nikolai Starostin i spidsen formåede at tilpasse sig de skif-

tende omstændigheder fra tiden før revolutionen over Stalin-tidens terror til tøbruddet under Khrusjtjov og Bresnev-æraens stagnation til den rå kapitalisme efter kommunismens fald. I alt 21 mesterskaber og 13 pokaltitler er det blevet til, ligesom holdet har nået semifinalerne i alle de tre europæiske klubturneringer.

Klubbens succes rimer dårligt med en selvforståelse som outsider, og Edelman gør da også op med myten om Spartak som et samlingspunkt for modstandere af det sovjetiske regime. Ganske vist blev Starostin-brødrene arresteret i 1942, og de tilbragte 12 år i Gulag og internt eksil. Ud over anklager om at have udbredt borgerlige værdier inden for sporten – bl.a. havde Starostin i 1936 fået problemer, fordi han ville indføre det "vestlige" tre-back-system i Spartak – blev brødrene dømt for organiseret sortbørshandel med fødevarer, man havde skaffet sig gennem Promkooperatsija. Edelman mener ikke, at man ud fra det foreliggende materiale kan afvise, at der var noget om sagen, og han peger også på, at mens millioner af mennesker blev slået ihjel eller omkom i lejrene, så afsonede Starostin-brødrene deres domme under relativt milde forhold, hvor bl.a. Nikolaj og Andrej fungerede som træner for forskellige fodboldhold i fjerne sovjetiske provinser. Alle fire overlevede i øvrigt Stalin-tidens rædsler.

Edelman mener ikke, at fodboldtilhængere i Sovjetunionen adskilte sig væsentligt fra folk i Vesten i den forstand, at stadion blev et fristed, hvor man fik afløb fra hverdagens frustrationer, og hvor man uden at det fik konsekvenser kunne råbe, at dommeren skulle koges til sæbe eller

at politiet skulle have et par på snuden. Tilskueroptøjer var også et kendt fænomen. Når myndighederne i et diktatur lod dette passere, var det fordi, at uroen blev på stadion. Derved blev fodbold en sikkerhedsventil for regimet, som man også har set det mange andre steder – fra Mussolinis Italien til generalernes Argentina. Spartak solgte imidlertid forestillingen om "os" og "dem" godt, og følelserne for klubben var – og er – stadig stærke. Man kunne godt drømme om frihed ved at tage afstand til regimets hold, Dynamo og CSKA, men Spartaks sponsorer, Promkooperatsija og Komsomol, var også en del af det politiske system, og der er ingen tegn på at Spartak-tilhængerne ønskede at vælte kommunismen. Lige som der er få tegn på en udtalt, samlet opposition til Sovjet-regimet i det hele taget. En typisk Spartak-tilhænger kunne således godt mene, at Spartak var fantastisk, Dynamo forfærdelig, og at Stalin var en OK fyr, som Edelman udtrykker det.

Man kan også diskutere, om det er rimeligt at lægge afstand til Dynamo ved at beskyldte dem for at spille kedelig maskinfodbold. Således har David Downing i bogen *Passovotchka. Moscow Dynamo in Britain 1945* beskrevet, hvordan Dynamo under holdets turné i november 1945 nedspillede hold som Chelsea, Cardiff City, Arsenal og Glasgow Rangers med et bevægeligt short-passing-spil – passovotchka. Samme stil, som Spartak senere tog patent på.

Uanset hvad der er myter eller sandhed, havde Nikolai Starostin helt tilbage fra NEP-tiden holdt Spartak økonomisk flydende under meget skiftende omstændigheder, så da kommunismen faldt,

stod klubben bedre rustet end de fleste til at klare sig på markeds-vilkår. Det resulterede blandt andet i at Spartak i årene 1992-2001 vandt 9 mesterskaber. Når klubben i dag indtager en mere beskedne placering – i skrivende stund indtager Spartak 7. pladsen i den 16 hold store Premier Liga – skyldes det ifølge Edelman og Marc Bennetts *Football Dynamo. Modern Russia and The People's Game*, at oligarkerne søger prestige gennem fodbold. Gigantiske firmaer som Gazprom, Sibneft og LUKoil har holdt deres indtog, og nu kan alle så at sige betale de høje lønninger, Spartak før var alene om. Nutidens fodbold tilhører klubber som det Gazprom-sponserede Zenit Leningrad – undskyld, St. Petersburg – og den tjetjenske diktator Ramzan Kadyrovs Terek Grosnij.

Marc Bennetts' bog er et vel-skrevet journalistisk rejsebrev med nedslag i neokapitalismens fodbold. Her føres man ind i en verden af glitrende oliepenge og en underverden af match-fixing, afpresning og skyderier, hvor motivet i sidste ende er økonomisk vinding. Derved afspejler fodbolden den bølge af kriminalitet, som – trods Putins faste hånd – har plaget Rusland lige siden Jeltsin-tidens kaos. Gennem en lang række interviews med spillere, trænere, klubfolk og journalister får vi – med fodboldbriller – historien om Sovjetunionens møde med de nye tider under markedsøkonomien. Det er først og fremmest en beretning om tab – tabet af mangfoldighed og fordums styrke, da republikkerne blev selvstændige. Væk var de stærke hold fra Kiev og Tblisi, tilbage var provinshold som Khimki og Tom Tomsk. Dertil kommer en ud-

vanding af den hjemlige turnering, fordi de bedste spillere søger væk mod de høje lønninger i Vesten. Her klarer de sig imidlertid sjældent godt, fordi de er opvokset i en tradition med stram disciplin og en råbende træner på sidelinjen, og de har svært ved at omstille sig til den relative frihed, de møder i udlandet. Det har også fået det russiske landshold til at sejle rundt mellem evig deroute og få øjeblikke af storhed.

Der er imidlertid den væsentlige indvending mod *Football Dynamo*, at mens Bennetts fortæller udmærket om Dynamo Moskva, der stadig slås med sin forbandelse som Systemets Hold, så forklarer han ikke, hvorfor Spartak Moskva har haft held til at fastholde rollen som Folkets Hold efter at oligarkerne har overtaget klubben. Det ville have givet historien om Spartak og russisk fodbold perspektiv. Bennetts skriver, at det var utænkeligt for mange Spartak-tilhængere, at holdet kunne miste sin uskyld i en kynisk og moderne fodboldverden. Forklaringen på Spartaks fortsatte popularitet skal nok snarere søges i at klubben under den karismatiske træner Oleg Romantsev klarede sig så godt i de første ti år efter kommunismens fald. Men svaret blaftrer i vinden, og det er med til at give indtrykket af, at Bennetts bog er noget overfladisk uden egentligt overblik eller en samlende konklusion.

Desværre er der ikke hjælp at hente hos Robert Edelman, hvis fremstilling som bekendt slutter i 1991. Man kan håbe, at en han på et tidspunkt får mod på at skrive Spartaks historie efter kommunismens fald. For ud over at Edelman har faglig tyngde, så kan manden fortælle. Bo-

gen *Spartak Moscow* er således ikke kun økonomisk og politisk historie. Robert Edelman fortæller også medrivende om dengang MKS fik sin hjemmebane i Presnija ved hjælp af den lokale gangster Fan (en tandløs udtale af navnet Ivan), som "overtalte" de lokale handlende til at rydde markedspladsen en gang om ugen. Holdet måtte i øvrigt begrave en død hest, der var blevet efterladt, inden den første kamp kunne begynde. Man hører om de store opgør mod Dynamo med 90.000 tilskuere på Dynamo og Lenin Stadion, stjerner som den elegante armenske angriber Nikita Simonjan, bombren Sergej Salnikov, halbacken Igor Netto, forsvareren Gennadij Logofet og sovjetisk fodbolds enfant terrible, den blonde angriber Eduard Streltsov, der vandt OL-guld i 1956 og kort før VM i 1958 havde verden for sine fødder. Så blev han anklaget for voldtægt og afsonede 5 år i Sibirien, inden han i 1968 vendte tilbage til det sovjetiske landshold. På en fodboldbane var han af en anden verden.

Det samme kan man dårligt sige om Jim Riordan, som ikke desto mindre spillede for Spartak Moskva i 1963. Titlen på hans erindringsbog, *Comrade Jim. The Spy Who Played for Spartak* er dog en anelse misvisende. For dels fik Riordan kun to kampe på førsteholdet, og dels stammer titlen som spion fra hans tid ved RAF i Berlin i midten af 1950'erne, hvor han – overbevist kommunist i øvrigt – skulle aflytte sovjetiske piloters kommunikation med folk på jorden. Under sit ophold i Vesttyskland spillede han fodbold for forskellige britiske militærhold. Denne interesse holdt han ved lige ved at spille om søndagen med briter og an-

dre udlændinge, da han i begyndelsen af 1960'erne studerede ved Den Højere Partiskole i Moskva. Gennem en forbindelse med ovennævnte Logofet havnede Riordan – efter en lang række skader blandt klubbens spillere – på Spartaks hold som centerhalf i det, der skulle vise sig at være afslutningen på Spartaks klassiske storhedstid, side om side med folk som Logofet, Netto, Reingold og Khusainov. To hjemmekampe mod Pakhtakor Tasjkent og Kairat Alma Ata foran 50.000 tilskuere, og det var så det. At den utrænede Riordan overhovedet kom på holdet, siger i øvrigt noget om at Spartaks niveau var faldende på det tidspunkt.

Jim Riordans bog giver imidlertid et udmærket indtryk af den beskyttede verden, som udlændinge i Moskva levede i. Riordan havde et kritisk blik for modsætningerne i systemet – herunder Centralkomiteens opulente overflod – og da han vendte hjem til England efter nogle år som oversætter i Moskva, kom han hurtigt på kollisionskurs med den hjemlige partiledelse. Han hengav sig til en akademisk karriere og til i fritiden at følge hold som Portsmouth, Scunthorpe, Huddersfield, Doncaster Rovers og Notts County. Det må kræve stærke nerver. Men, som han skriver: Brølet fra Lenin Stadion og hans Spartak-trøje med nr. 5 på ryggen – det kan ingen tage fra ham.

Der er løbet meget vand i åen siden Stalins, Starostins og Streltsovs dage. På klubbens hjemmeside har Spartak Moskva i den forløbne vinter afviklet en konkurrence blandt tilhængerne om at finde frem til et slogan, som rummer både fortid og fremtid i ét. Resultatet af denne

branding blev: *Есть такая мечта – Spartak!* (Der er en drøm – Spartak!). Med olieselskabet LUKoil i ryggen trækkes der store vekslers på historien som underdog. Men drømmen om Spartak lever.

Svend Rybner

Separatisme versus centralisme

John Evers: Internationale Gewerkschaftsarbeit in der Habsburgermonarchie. Unter besonderer Berücksichtigung der Reichsgewerkschaftskommission und ihrer deutsch-tschechischen Arbeit vor 1914 (Berichte und Forschungen zur Gewerkschaftsgeschichte, 1), ÖGB Verlag, Wien 2010, 409 s. ISBN 978-3-7035-1397-8, € 38.00

Østrig-Ungarn, som dobbeltmonarkiet kom til at hedde efter 1867, var i praksis delt op i to stater, hvoraf den ungarske del var endnu mere tilbagestående end den østrigske del. De to stater var i personalunion under kejseren – der fra 1848 til 1916 hed Franz Joseph – og udenrigspolitik, til dels forsvarspolitik og enkelte andre sager var fællesanliggender. Indenrigspolitisk var de to delstater indbyrdes uafhængige, men de samarbejdede. I den foreliggende afhandling om de faglige organisationers opståen berøres ungarske anliggender kun perifert; hovedinteressen ligger klart på fagbevægelsens udvikling i den vestlige, østrigske delstat i tiden fra ca. 1870 til 1914. I sammenhængen er det især fagbevægelsen i det tyske og det tjekkiske sprogområde, dvs. de områder som i dag svarer til Østrig og Tjekkiet, der

behandles. Der fandtes imidlertid også faglige organisationer i de andre sprogområder, dvs. de polske, ukrainske (ruthenske), rumænske, slovenske, italienske og kroatiskke områder, og det gør ikke forståelsen lettere, at der i den ungarske delstat ligeledes fandtes rumænske, serbiske, kroatiskke, slovakiske og tysktalende befolkningsgrupper. Der samarbejdede de to hovedgrupper, dvs. de tyske og de ungarske (faglærte) arbejdere, imidlertid godt, mens (de ufaglærte) arbejdere fra de andre nationaliteter stort set forblev uorganiserede (s. 327/328). Frem til 1890'erne var den ungarske industri ret ubetydelig og klarede sig stort set kun takket være toldbeskyttelse. Den industri, der fandtes, var koncentreret omkring Budapest og enkelte andre større byer og i minedistrikterne som f.eks. i Banat i den sydlige del af landet.

I den østrigske delstat var den moderne industri koncentreret i og omkring Wien og det nordlige tysksprogede område i Bøhmen. I dele af provinsen Steiermark fandtes der minedrift, mens den øvrige industri i Alpeområdet var i tilbagegang. Industrialiseringen medførte, at befolkningsoverskuddet fra de tjekkiske områder migrerede til især Wien og det nordlige Bøhmen, hvor tekstilindustrien var under kraftig udvikling. Det medførte fra 1890'erne en national modsætning mellem tysk- og tjekkisktalende arbejdere, der konkurrerede om de samme arbejdspladser, mens de samtidig så en fælles modstander i det tyske bourgeoisie. Meget forenklet kan det siges, at bourgeoisie brugte de tjekkiske (ufaglærte) arbejdere som løntrykkere overfor de faglærte tysktalende (forholdene var mere komplicerede,

end det kan beskrives her, idet der også fandtes faglærte tjekkiske og ufaglærte tyske arbejdere, tjekkeske arbejdsgivere etc., hvortil kom at en betydelig del af de tyske arbejdsgivere var jøder, hvilket efter sigende gav grobund for antisemitisme i de tjekkeske områder (s. 96-98)).

Fagbevægelsen var oprindelig stærkest i de tyske områder, men tjekkerne fulgte hurtigt med, og der blev oprettet adskillige fagforeninger i de tjekkeskitalende områder. I alle de andre sprogråder var fagbevægelsen fortsat svag, men oplevede dog i årene fra omkring 1910 en relativ fremgang (50%) for de slovenske og italienske områders vedkommende, mens stagnationen i de tyske og tjekkeske områder var mærkbar i disse år. Op til ca. 1910 var samarbejdet mellem de tjekkeske og tyske fagforeninger og -forbund det mest centrale træk ved udviklingen. Udover landsorganisationen, Reichsgewerkschaftskommission (RGK), udviklede der sig også en selvstændig tjekkesk landsorganisation (OSČ), som foreløbig arbejdede inden for den fælles LO. Der er her kun tale om de socialdemokratiske faglige organisationer – der fandtes derudover både tyske og tjekkeske nationale og kristelige LO'er, hvor især de tjekkesk-nationale forbund var betydningsfulde.

Hovedmodsatningen var mellem den tjekkeske (OSČ) og den overnationale landsorganisation (RKG). Det skyldtes dels diskriminationen af de (overvejende) ufaglærte tjekkeske arbejdere, dels den økonomisk betingede nødvendighed af at udvandre til fremmedsprogede områder i Østrig – et problem der berørte befolkningen i Galizien (polakker, ukrainere, jøder), Krain, Bu-

kowina og Dalmatien endnu mere. I ingen af disse områder udviklede der sig imidlertid en selvstændig fagbevægelse. Fra omkring 1910 gjorde OSČ krav på retten til at organisere alle tjekkeskitalende arbejdere, også hvor de hidtil havde været organiseret i fælles fagforeninger, som i de tysksprogede områder i sproglig henseende naturligvis var tyskdominerede.

Evers har fremstillet denne problemstilling klart, dels i de omfattende indledende kapitler, dels i de centrale kapitler (IV til VI). Hans arbejde besværliggøres imidlertid af de mange modsætninger, som datidens virkelighed rummede, og af hans intention om at vise forståelse for de tjekkeske arbejderes sproglige/nationale ønsker. Det fører ham af og til på afveje. Hans ønske om at påvise dialektikken i udviklingen lykkes således ikke rigtigt: Han burde formentlig have koncentreret sig om hovedtendenserne og ikke om de mange differentieringer, som opstod undervejs. På denne måde forbliver det f.eks. noget uklart, hvor styrken i den tjekkeske fagbevægelse lå i årene umiddelbart før 1914. Der fandtes 1) den tjekkeske landsorganisation, OSČ, 2) de tjekkeske forbund og fagforeninger, der forblev i den centrale LO (RGK), 3) den nationalt-sociale LO og den kristelige LO. Endvidere gjorde særlige forhold sig gældende blandt de faglige organisationer i Mähren (Moravia), som tenderede mod at forblive i RGK, mens de bøhmiske hovedsageligt samledes i den socialdemokratiske tjekkeske LO (OSČ).

Modsatningen var ikke kun en faglig strid mellem centralisme og føderalisme. Der fandtes også taktiske modsætninger, der bero-

ede på de statslige politiske strukturer. Hertil kommer, at den centralistiske LO (RGK) repræsenterede en mere moderne faglig struktur, hvilket var årsag til en stærk fremgang, mens de tjekkeske delvis var fortsættelser af en førindustriel organisationsmodel, og derfor var inde i en medlemsmæssigt nedadgående udvikling. Mere afgørende var dog modsætningerne mellem de to socialdemokratiske partier, det tjekkeske og det østrigske/tyske socialdemokrati. Frem til ca. 1909 havde modsætningerne kunnet holdes i ave, men da det lykkedes det tjekkeske socialdemokrati at skabe en masseorganisation med en stærk vælgeropbakning, overførtes den politiske modsætning også til fagbevægelsen. Det tjekkeske socialdemokrati anså det for betydningsfuldt at have en faglig forankring, og det støttede derfor OSČ. For det østrigske parti var RGK den naturlige partner, selv om båndene mellem de to organisationsformer løsnedes. Begge arbejdede dog fortsat ud fra en klassekampopfattelse. Modsætningerne skærpedes og blev indgående diskuteret på den Internationale socialistiske kongres i København 1910. Tilsvarende problemer fandtes i flere andre lande (Schweiz, Belgien, Tyskland, Rusland, Ungarn – mens forholdet var et andet i f.eks. USA). Internationalen gik entydigt ind for det østrigske standpunkt, at især den faglige enhed måtte bevares, men den vedtagne resolution skabte ikke fremskridt, og såvel fagbevægelsen og socialdemokratiet i Østrig blev endelig splittet. En genforening kunne måske have været en mulighed efter nogle år (s. 344), men verdenskrigen afskar muligheden for et sådant perspektiv.

Som antydnet ovenfor er Evers'

fremstilling p.g.a. mange og varierende modsætninger vanskeligt tilgængelig. Den gøres ikke nemmere af, at talmaterialet hidrører fra forskellige kilder, og der ikke er gjort forsøg på at bringe de forskellige størrelser i overensstemmelse med hinanden (s. 102, note 156). Forståelsen lettes ikke af mange faktuelle fejl – således står der, at Tyskland tabte den fransk/tyske krig i 1870/71 (s. 128). Mange af de i teksten anbragte illustrationer og talopstillinger er endvidere så små, at de må læses med lup. Evers har åbenbart måttet nøjes med tyske oversættelser af tjekkiske forskningsresultater og af enkelte amerikanske undersøgelser om udviklingen i den tjekkiske arbejderbevægelse; det er vanskeligt at vurdere, hvorvidt det påvirker det endelige resultat.

Ikke desto mindre er afhandlingen vigtig; den kunne have været bedre, hvis tilsvarende udviklinger i andre lande var blevet inddraget mere konsekvent for at sætte tingene i perspektiv, så internationalismen ikke kun havde været et bærende element i analysen af de østrigske forhold. Det kræver nok i virkeligheden en anden undersøgelse, hvorfor dette ikke er en relevant indvending mod denne bog. Evers' afhandling må således tværtimod forstås som et skridt hen imod en større, samlet afhandling om den europæiske fagbevægelses udvikling fra 1870'erne og frem. Det har Evers nok haft inde i sine overvejelser, idet han forsøger at sætte sin afhandling ind i en sammenhæng, der kan ligestilles med "globaliseringen" i dag. Til trods for modsætningerne med OSC – som til en vis grad repræsenterede national-emancipatoriske bestræbelser –

forblev den centralistiske RGK den moderne variant af en fagbevægelse, der var villig til og forberedt på at fremme en multinational fagbevægelse indenfor statens rammer. At det p.g.a. de givne omstændigheder mislykkedes er en værdifuld erfaring for den nuværende fagbevægelse i Europa: En udnyttelse af de nationale modsætninger vil hverken gavne arbejderne eller deres organisationer.

Gerd Callesen

Dansk fagbevægelses historie – fra arbejdets perspektiv

Knud Knudsen: Dansk fagbevægelses historie frem til 1950 – fra arbejdets perspektiv. 736 s. SFAH 2011. Kr. 299,- ISBN 978-87-87739-02-3

Knud Knudsen har gennem 30 år forsket og undervist i dansk fagbevægelses historie på Aalborg Universitet. Det har nu resulteret i en doktorafhandling, som forfatteren forsvarede den 18. februar 2011, samtidig med at den blev udgivet af SFAH.

Bogen er inddelt i 9 kapitler, som dækker de seks hovedområder, der beskrives. Efter et indledende kapitel, begynder bogen kronologisk med et kapitel der hedder: *Fagbevægelsens forudsætning*. Det var næringsfrihedens indførelse og den udvikling håndværksfagene gennemgik efter 1862, der var forudsætningen. Kapitel 3 hedder: *Starten i 1870'erne* og de følgende kapitler er: *Opsvinget i 1880'erne*, *Gennembruddet i 1890'erne*, *Konsolideringen 1900 til 1914* og kapitel 6 hedder: *Konfrontationer 1914-1940*.

Hovedoverskrifterne og kronologien er den "traditionelle", men det skal man ikke lade sig snyde af. Ambitionsniveauet i Knud Knudsens bog er at se fagbevægelsens historie "fra arbejdets perspektiv". Forfatteren lægger vægten i sine beskrivelser anderledes, da han ser fagbevægelsens historie gennem det han beskriver som "kampen for arbejdets anerkendelse". Samtidig med at han i forordet skriver, at han har bestræbt sig på både at indfange såvel den konkrete arbejdspladshistorie som at skildre "den store historie".

Da forfatterens ambitionsniveau har været højt og sidetallet er nået op på 736 s., stiller det krav til bogens læsere at "komme igennem." Bogen har lange og detaljerede forklaringer, men hjulpet på vej af forfatterens personlige kommentarer, var det ikke svært for anmelderen at "hænge i." Som på side 533, om Tømmerforbundets forbundsformand From-Petersen, som døde i 1927: "*Jeg vil helst dø midt i arbejdet*", havde han sagt til sin ven, rejsesekretær J. Perregaard. "*Jeg lovede ham så, at jeg skulle gøre, hvad jeg kunne, for at dette kunne ske.*" *Der er intet som hjælpsomme venner.*"

Læserne hjælpes ligeledes på vej gennem en række erindringscitater, men dog først for alvor fra side 209. Knud Knudsen har anvendt en række af de ca. 2.000 arbejder- og håndværkerindringer, Nationalmuseet indsamlede fra 1951.

Bogens omfang har til tider gjort det svært for forfatteren at fastholde ens faktuelle oplysninger, hvis den samme oplysning gentages flere gange. Tre steder skrives om murerarbejdsmand som på nakken bar et "drag mursten". På side 195 og 378

opgives vægten til 90 kg, men i billedteksten på side 197 hedder det: "Blev stenene stablet rigtigt, kunne en dragt veje 100 pund (50 kg.)"

Bogen kan varmt anbefales og er et "must" for alle, der interesserer sig for dansk fagbevægelses historie. Den beskriver fint de mange kendte og ukendte pionerer, der lagde grundlaget for "den danske model". På side 631 skriver forfatteren om den yngre generation af fagforeningsledere, som tog over i mellemkrigsårene: "*De var i højere grad organisationsfolk og en moderne tids fagforeningsledere, med skrivemaskine og telefon. De var vokset op i bevægelsen. Deres hjemmehavne var ikke nødvendigvis agitationen, snarere organisationen..... Dertil kom, at de fra første færd blev konfronteret med en kommunistisk opposition af højtalende unge.*" Her lægger forfatteren næsten op til at skrive bind 2 og føre historien op til år 2000. For godt nok står der i bogens titel, at den fortæller fagbevægelsens historie frem til 1950. I virkeligheden slutter forfatteren sin afhandling omkring år 1930 (eller senest med udgangen af 30'erne), idet de udfordringer, den nye generation af ledere stod over for, ikke beskrives.

En væsentlig anke ved bogen er det manglende stikordsregister. Det kompenseres det ellers udmærkede personregister ikke for. Man kan ikke tage det for givet, af bogens læsere har et så indgående personkendskab.

John Juhler Hansen

Som bølger af hav

Anton Nielsen: Som bølger af hav. Arbejdets folk. Krigens børn (bd. 1, 540 sider) & Som bølger af hav. Og kampen aldrig ender (bd. 2, 544 sider).

Hovedland, 2010, 599 kr. for begge bind.

Politiske biografier og selvbiografier er en populær genre i disse år. Beklageligvis er trenden også, at mange af disse værker er overfladiske og navlebeskuende, og bidrager meget lidt til den politiske og historiske samtidsforståelse. Måske er dette en konsekvens af tidens løbske individualisme og behov for tempo og facade frem for fordybelse og eftertanke? Under alle omstændigheder kan man ikke beskyldte den her anmeldte 2-binds mursten af en selvbiografi for at lide under nogen af disse skavanker. Selvbiografi er måske heller ikke den rette genrebetegnelse – mere passende vil det nok være at bruge betegnelsen 'kommunistisk familiekronike', da næsten hele det første bind er helliget Anton Nielsens forfædre. Hvad angår det selvbiografiske element, så skal man da heller ikke mange sider ind i bogen før det står klart, at forfatteren er en militant personlighed og at bogen dermed også er et kampskrift.

Historien begynder i nærheden af Hamburg, i Altonas jødekvart, hvor brødrene Jonas og Isak Selig bryder med familiens virksomhed indenfor skrædderi, købmandsforretning og kvæghandel, og drager nordpå, til Danmark, for at starte en ny tilværelse. Den anden gren på stamtræet var allerede solidt forankret som først hoveribundne og siden fattige husmænd på den udpinte jyske hede, hvor Guds ord, grå-

dige herremænd og storbønder gavmildt svang pisen.

En stor del af første bind er helliget faderens erindringer. Martin Nielsen, der nok ikke behøver nogen introduktion for de ældre generationer, var en central figur i DKP før og efter besættelsen. Som kommunistisk folketingsmedlem blev han interneret i først Horserød og siden sendt i KZ-lejren Stutthof. Dette ophold overlevede han med nød og næppe, og på trods af et ødelagt helbred forsatte Martin Nielsen efter krigen med at spille en central rolle i DKP, bl.a. som chefredaktør på Land og Folk.

Anton Nielsens genfortælling af faderens erindringer er fængende læsning, der efterlader en med et knugende indtryk af den enorme fattigdom, der var hverdag for husmænd og landarbejdere langt ind i sidste århundrede. Opdyrkningen af den jyske hede havde enorme menneskelige omkostninger og Anton Nielsens forfædre bar deres andel af disse. Også Agnes Nielsens – Anton's mors – erindringer om den jødiske gren af familien genfortælles, hvor særligt hendes tid i Leningrad efter revolutionen er spændende læsning. Her rammer fortællingen direkte ind i en central nutidig diskussion: var den danske kommunisme et "fremmed" produkt af den russiske revolution? Eller var den danske kommunisme en naturlig konsekvens af en forarmet national arbejderklasse, der stræbte efter en menneskeværdig tilværelse? Anton Nielsens fortælling følger sidstnævnte linje, hvilket hans fortælling da også så rigeligt argumenterer for var tilfældet.

Besættelsen og konsekvenserne heraf for familien Nielsen fylder naturligvis meget. Noget er nyt og andet har tidligere været

bragt andetsteds. Under alle omstændigheder er det værd her at læse historien samlet. Undertegnede sad tilbage med en fornemmelse af, at forfatterens opvækst i skyggen af en fader, der havde helliget sin eksistens til partiet og som blev ødelagt på krop og sjæl af opholdet i Stutthof, havde langt større personlige omkostninger for forfatteren, end det nogetsteds nævnes. Men måske er det en forventelig konsekvens af en tilværelse, hvor partiet altid havde, og har, forrang over de personlige og menneskelige omkostninger?

I sidste del af bind 1 bliver bogen selvbiografisk, da Anton kommer til verden, og lever stort set hele besættelsen igennem uden at se sin far og mor, da sidstnævnte måtte gå under jorden. Anton træder hurtigt i sin fars fodspor og påbegynder den kommunistiske livsbane i DKU. Også her er der interessante detaljer at hente omkring magtkampe og formandsskifter i DKU. Det samme gælder det faglige virke og livet som murer-svend og sidenhen murer på talrige københavnske byggepladser.

Anton Nielsens konfrontative og militante personlighed benægter sig da heller ikke, og snart sender en effektiv sortlistning ham ud i lange perioder med arbejdsløshed. Dette banede vejen for hans betydelige virke i 1960'ernes og 1970'ernes arbejdsløshedsbevægelse, der skabte ham ikke så få fjender i både Socialdemokratiet og i hans eget parti – ikke mindst i de faglige kredse.

Skildringerne af det interne partiliv og magtkampene i DKP er i det hele taget interessante. Men desværre fornemmes det, at forfatteren nøje har overvejet

hvad der skulle med – og dermed bliver bogen ikke ligefrem nogen ufiltreret skildring. For dømmelsen af kammerater, der falder i unåde, f.eks. Carl Madsen, er nådesløs, hvilket dog noget ufrivilligt sættes i perspektiv, da Anton Nielsen selv ender i mindretal under opgøret i DKP efter murens fald.

Anton Nielsen kommer heller ikke med nogen entydig forklaring på hvorfor hele den kommunistiske bevægelse pludselig faldt sammen som et korthus. Omvendt kan man godt læse en række forklaringer ud af hans erindringer, i forbindelse med de talrige besøg i Østlandene, der ikke altid levede op til forventningerne. At forfatteren ikke mener, at der er noget at sige undskyldt for, det understreges desuden af støtten til f.eks. Slobodan Milosevic og besøg i Nordkorea – samarbejdspartnere som de fleste på den danske venstrefløj, også den yderste, i dag ville betakke sig for. Ergo, den 72-årige Anton Nielsen er stadigvæk ortodoks kommunist med stort K, ledende medlem af Kommunistisk Parti i Danmark og formand for Foreningen Horserød-Stutthoff. Som formand for sidstnævnte forening er han netop blevet idømt 2 måneders ubetinget fængsel for at havde brudt den omdiskuterede danske terrorlovgivning via økonomisk støtte til den palæstinensiske organisation PFLP. Anton Nielsens erindringer er dermed på mange måder tænkt som et kampskrift snarere end et gravskrift.

Anton Nielsen er en mand med markante meninger, hvilket næppe heller kan undre for et menneske med hans slægtslinje. Selvom man skulle være uenig i hans politiske anskuelser, og det er der nok ikke så få der er, så er

hans kommunistiske familiekronike et vigtigt bidrag til den danske kommunistiske bevægelses historie, og i øvrigt en understregning af, at det sidste punktum endnu så langt fra er sat i den historie.

Chris Holmsted Larsen

International kommunisme fra A til Z

Silvio Pons & Robert Service (red.): A Dictionary of 20th-Century Communism. Princeton University Press. 2010, ISBN 978-0-691-13585-4, 944 sider, 514 kr.

Kommunisme-encyklopædier hænger ikke på træerne – eller det gjorde de faktisk engang, men efter Sovjet-kommunismens sammenbrud svandt den internationale forlagsverdens vilje til satsninger i den størrelsesorden på området ind til stort set ingenting. Følgelig er Silvio Pons og Robert Service's foreliggende kommunisme-encyklopædi ikke blot en milepæl i kommuniseforskningen, men faktisk også den første af sin slags siden murens fald. Redaktørerne er to vægtige herrer, der hører hjemme i toppen af nutidens internationale kommuniseforskning. De har formået at samle en imponerende skare af velskrivende bidragsydere, der har leveret et fyldigt opslagsværk, hvor der er plads til både mere traditionelt orienterede og til nytænkte opslag, der bærer præg af de 20 år, der i mellemtiden har objektiviseret emnefeltet. Således er der fine opslag om f.eks. islam, grænser, anti-amerikanisme, atombomben, systemkritik og censur, der knytter an til en post-

kommunistisk kontekstualisering i forhold til den hedengangne kommunistiske verden. Ligeledes finder man generelt velskrevne, men mere traditionelt orienterede opslag, der knytter an til de nationale kommunistpartier og righoldige biografiske opslag. Flertallet af opslagene er dog relativt traditionelt vinklede og det ville ikke have skadet encyklopædien hvis der var givet plads til flere nytænkende opslag, f.eks. omkring forholdet imellem køn, krop og kommunisme.

Et andet ankepunkt, anskuet fra en nordeuropæisk indgangsvinkel, er at en overvægt af opslagene tager udgangspunkt i den sydeuropæiske og specifikt italienske kommunismeforskning. Desværre er dette på bekostning af opslag, der vægtes i den nordeuropæiske kommunismeforskning. F.eks. er de nordiske kommunistpartier blevet sammenlagt med de baltiske kommunistpartier i et ret beskedent opslag (s. 205-206). Opslaget er skrevet af islandske Ragnheiður Kristjánsdóttir og er for så vidt udmærket, men desværre alt for kort, og balterne og de nordiske partier har velsagtens fortjent hvert deres selvstændige opslag.

Men igen, det ødelægger ikke helhedsindtrykket af et helstøbt og fint redigeret opslagsværk. Som redaktør af et så omfangsrigt værk må der nødvendigvis træffes valg – og især fravalg. Udgivelsen af den anmeldte kommunisme-encyklopædi, og modtagelsen af denne, kan også med fordel anvendes til en historisk perspektivering af den karske modtagelse af encyklopædien *Den kolde krig og Danmark*, hvor den faglige debat er blevet skubbet i baggrunden til fordel for en ideologisk og ofte

subjektiv debat, der desværre ikke i udpræget grad har bidraget til en historisering af den kolde krig i en dansk kontekst.

Som anmelder er det et taknemmeligt job at kritisere en encyklopædi – ikke mindst en af dette omfang og ambitionsniveau. Kort sagt; der er altid noget, der mangler og kan gøres bedre, og her adskiller dette værk sig ikke fra andre. Men da redaktørernes valg både har en klar vinkel og tydelig prioritering, så er manglerne ikke videre ødelæggende for encyklopædiens samlede kvaliteter. Ydermere er værket flot sat op, fint inddeksret og forsynet med nyttige bibliografier, der skaber overblik over den bagvedliggende forskningslitteratur.

Overordnet bærer encyklopædien præg af, at arkivsituationen generelt er udmærket p.t. Selv i en række lande, hvor kommunisterne stadigvæk er ved magten, f.eks. Kina og Vietnam, er der i dag adgang til dele af de før så hermetisk lukkede partiarkiver. I Østeuropa er der stort set uhindret adgang til de tidligere magthaveres arkivalier og i Rusland er situationen acceptabel, om end der ikke er samme uhindrede adgang som tilfældet var i 1990'erne. Silvio Pons og Robert Service's mastodont-værk bærer positivt præg af denne arkivsituation, og er derfor også en fin status for den historisering som feltet har gennemgået de sidste 20 år. Ergo, encyklopædien er en både vigtig og velkommen udgivelse indenfor den internationale kommunismeforskning, der kvalitativt og kvantitativt sætter høje standarder for beslægtede fremtidige udgivelser – og dem skal vi forhåbentligt ikke vente på i endnu 20 år.

Chris Holmsted Larsen

Sexbomber og dødelig alvor

Søren Hein Rasmussen: *Den kolde krigs billeder*. Gyldendal, København 2009. 360 s., 299,95 kr.
ISBN 978 -87-02-07109-2

“Det har været hammer-sjovt” – disse ord har samtidshistoriker Søren Hein Rasmussen (SHR) selv brugt om sit arbejde med bogen *Den kolde krigs billeder* og noget kunne tyde på, at det er ærlig snak, for det er en meget nærværende og meget veloplagt forfatter, der fører læseren gennem bogens 350 sider. Hammersjove og ikke mindst tankevækkende er også mange af bogens rige antal af illustrationer, som SHR har fundet i dansk populærkultur i perioden fra 1945-62, illustrationer som alene gør bogen et nærmere bekendtskab værd, og som formår at balancere mellem en formidling af noget, der på en gang fremstår som et godt grin men også har været dødelig alvor.

Igennem 18 kapitler fører SHR sin læser igennem diverse tematiske nedslag, der på forskellig vis skal belyse bogens primære spørgsmål: hvordan tog den kolde krig sig ud i massemediernes, mens den stod på, hvilket på den ene side bliver til et spørgsmål om, hvordan de danske massemedier var præget af den kolde krig og på den anden side et spørgsmål om, hvilke billeder de viste deres publikum. SHR har dog også en anden og helt eksplicit dagsorden, sideløbende med ønsket om at viderefremidle massemediernes fremstilling af den kolde krig. Han ønsker også at nuancere en udbredt fortælling om, at årene under den kolde krig var en angstfuld tid, præget af frygten

for atomudslettelse og invasion, en fortælling som bl.a. forfatteren Paul Hammerich har formidlet. SHRs pointe er, at i den periode, han behandler, en periode der kaldes "de lange 50'ere", og som i koldkrigsammenhænge defineres som en periode, hvor den kolde krigs klima var frysende koldt, var der også rig plads til fremtidsoptimisme og begejstring, selv når det kom til raketter og atombomber. Ønsket om at tydeliggøre denne vigtige nuancering får SHR indfriet til fulde, og det bliver således en af bogens centrale pointer, at samtids holdninger til de forskellige aspekter af koldkrigs konflikten var mere komplekse og flertydige end eftertidens opfattelse af dem, hvilket bl.a. forklares med, at fortællingerne er præget af de efterfølgende konjunkturer i koldkrigs konflikten.

De 18 kapitler omhandler så forskellige temaer som atomangst, forestillinger om asiatisk ondskab og grusomhed (et fænomen der også kunne iagttages før den kolde krig), rumteknologi, de hjemlige kommunister osv. Værd at fremhæve er blandt andet kapitlerne om triumfens bombe og de glade atomer. I førstnævnte viser SHR, hvordan fortællingerne om atomvåben og atombombesprængninger i en dansk offentlighed i overraskende grad var præget af en respekt for den teknologiske nyskabelse, stolthed over Niels Bohrs andel heri og en høj grad af ubekymretthed og triumf. I sidstnævnte kapitel tydeliggør SHR, hvordan begejstringen for atomer lod sig aflæse i både ord og billeder, eksempelvis blev flere af samtids sexsymboler omtalt som henholdsvis atompiger, atombomber, atomstjerne, atom-sex-

bomber, alle forskellige variationer over det samme tema der til slut endte med begrebet sexbombe. Begejstringen for atombomberne kom ligeledes til udtryk i samtids tøjmode, f.eks. i bade dragten, hvis materialer gav tydelige associationer til paddehatteskyen fra en atombombe, og i en af samtids nyskabelser indenfor badetøj, der blev opkaldt efter atomprøvesprængninger over Stillehavsatollen Bikini i sommeren 1946.

Værd at fremhæve er også kapitlerne om hverdagen bag jerntæppet, hvor den tætte overensstemmelse mellem beskrivelserne af hverdagslivet her og de storpolitiske konjunkturer tydeliggøres, og hverdagslivet i de amerikanske hjem. I de sidstnævnte beskrivelser er det tydeligt, hvordan det moderne liv ind i mellem bliver for meget, bl.a. i beskrivelser der nærmer sig det rene science fiction. Interessant er det især at sammenligne beskrivelserne fra de to øst-vestpoler og se, hvordan for meget krop og køn i USA giver anledning til en moralsk bekymring, alt i mens krop og køn – og gerne mere af det – i Sovjet ses som tegn på sundhed.

SHR skriver selv, at man skal passe på ikke at associere alting med den kolde krig, og deri har han ret. Alligevel fremstår det som svært for at ham at trække en tydelig streg i sandet imellem, hvad der præcis hører den kolde krig til, og hvad det omvendt tilskrives f.eks. inspiration fra USA – eller en bekymring for samme. Hvordan kritikken af periodens danske ungdomsfilm efter amerikansk forbillede, forbehold overfor Elvis eller angsten for at den kulørte litteratur fra USA skulle føre til analfabetis-

me, voldskriminalitet eller ligefrem homoseksualitet hænger sammen med koldkrigs konflikten er eksempelvis ikke tydeligt. Ej heller synes det oplagt, hvordan kritik af den amerikanske filmcensur og den bornerte amerikanske seksualmoral relaterer sig til den kolde krig. Eksemplerne viser tydeligt, at det – også for SHR – kan være svært at definere, hvor grænserne går mellem den kolde krig, amerikanisering og modernisering. Eksemplerne peger desuden på, at SHR ikke synes at være afklaret i forhold til hvorvidt han betragter den kolde krig som en epokal betegnelse eller som et samfundsstrukturerende fænomen. Eller formuleret anderledes: Kan alt hvad der skete i den periode, vi kalder den kolde krig, forklares med netop koldkrigs konflikten? F.eks. kritikken af Elvis?

Hein Rasmussen har valgt en kildestyret tilgang til bogens temaer, hvilket han selv vedkender er lidt farligt. Og jeg må give ham ret, det er lidt farligt, for som læser er der en overhængende fare for, at man mister overblikket over hvilket tema, der var dominerende og omvendt, og hvilke temaer der blev valgt til og fra. Det står derfor ikke helt klart, hvordan de valgte temaer forholdt sig til de dagsordener, der var i populærpressen i øvrigt, hvilke fortællinger der ikke kom med, fordi de ikke passede til noget tema, og om der 'manglede' nogle temaer på baggrund af de forventninger vi kunne have til perioden, osv.

SHR vedstår indledningsvist at han vil vise at populærkulturen også er et vigtigt kildemateriale til periodens tidsånd. Den mission lykkes til fulde.

Iben Vjff